

УДК 343.4

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2024.5>**В. Ворожбіт-Горбатюк,**

доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу дослідження проблем
кримінально-виконавчого права
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України

**ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ****Постановка проблеми.**

З 2014 року в Україна перебуває у збройному конфлікті, виборює право на незалежність, територіальну цілісність і утвердження гуманістичних і демократичних цінностей європейського співтовариства. Вкрай значущим у період провадженого воєнного стану і у період відновлення України є системна цілеспрямована робота з реалізації державної політики щодо формування громадянської та національної ідентичності. Особливо значущою є трансформація і якісне оновлення усіх аспектів такої роботи в установах виконання покарань у контексті реалізації заходів щодо запобігання злочинності, безпеки суспільства, конструктивної реінтеграції засуджених в суспільство в нових контраверсійних реаліях.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Нормування заявленої проблеми у темі цієї публікації відбулося у 2022 році у Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [2]. Політичні механізми формування громадянської ідентичності презентовано у колективній монографії, зокрема, «здійснено аналіз соціально-політичних умов формування громадянської ідентичності сучасної України; окреслено основні політичні механізми утвердження громадянської ідентичності в умовах політичної модернізації; досліджено діяльність

владних та управлінських інституцій, політичних партій і громадських організацій, спрямовану на конструювання громадянської ідентичності; визначено місце і роль державної політики, а також зовнішньополітичних впливів у процесі трансформації громадянської ідентичності; проаналізовано особливості участі церкви у формуванні громадянської ідентичності» [7]. Освітологічний дискурс заявленої проблеми певною мірою відображено у матеріалах електронного дайджесту за результатами роботи круглого столу «Реалізація прав засуджених в суспільстві змін: науковий і прикладний дискурс» [11]. Методологічний і прикладний аспекти спрямованості соціально-виховної роботи із засудженими особами на формування громадянської ідентичності, загальні тенденції проблеми представлено у публікації автора «Правоосвіта і соціально-виховна робота в установах виконання покарань у контексті реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [1]. Разом з тим, трансформації суспільно-правових відносин внаслідок прогресування цифрових і інформаційно-комунікаційних технологій, нереалізованість завдань концептуального виміру актуалізують проблеми формування громадянської ідентичності в установах виконання покарань.

Мета статті: розкрити нормативного забезпечення і практики фор-

мування громадянської ідентичності в установах виконання покарань в Україні у контексті розроблення фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні» РК УкрІНТЕІ № 0121U114397, науковцями відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України.

Виклад основного матеріалу.

Як зазначено вище, нормування цільових, змістових і процесуальних аспектів реалізації державної політики щодо формування громадянської і національної ідентичності в Україні відбулося лише у 2022 році, коли було прийнято відповідний Закон України [2]. Проектом Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Юстиція» акцентовано увагу на питання «Безпеки суспільства та соціальної адаптації засуджених і ув'язнених; забезпеченні утримання військовополонених» [10]. Зокрема зазначено про аксіоматичну вимогу про те, що ув'язнені особи, які перебувають під вартою, перебувають у вразливому становищі і влада зобов'язана захищати їх [10, с. 125]. Захист, збереження життя і здоров'я, забезпечення благополуччя і реалізації основоположних прав людини в установах виконання покарань є відправною точкою формування свідомої громадянської ідентичності засуджених осіб, які перебувають в установах виконання покарань. У документі зазначено про те, що «виправлення та ресоціалізація засуджених є однією з основних функцій покарання. Відбуття покарання має формувати в особи готовність жити у суспільстві не вчиняючи нових злочинів» [10, с. 126]. Розробниками проекту Плану відновлення України наголошено увагу на тому, що «соціально-виховна та психологічна робота із засудженими і особами, взятими під варту, вимагає розширення переліку інструментарію, удосконалення освіт-

ніх послуг, корисної зайнятості засуджених, ефективного використання вільного часу засуджених» [10, с. 126].

Ретельне вивчення матеріалів з відкритих мережеских ресурсів, зокрема офіційних веб-сторінок і сторінок у соціальних мережах Західного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України [3] і Північно-Східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції [6] засвідчує певний прогрес у зазначеному аспекті: оновлення тематики заходів соціально-виховної роботи, наприклад: створення кіноклубів, перегляд документального відеоконтенту соціалізуючого, історико-культурного змісту, долучення засуджених осіб до відзнаки знаменних дат для історії становлення української державності, участь в написанні всеукраїнського радіо-диктанту тощо. Разом з тим, виклики сьогодення провадженого воєнного стану обумовлюють потребу глибокого міждисциплінарного вивчення проблеми формування громадянської ідентичності засуджених осіб в установах виконання покарань, розширення методологічних підходів і методичного інструментарію соціально-виховного впливу з метою успішної ресоціалізації засуджених і підготовки їх до звільнення. Забезпечення безпеки засуджених шляхом евакуації, відновлення інфраструктури установ виконання покарань, відповідність міжнародним стандартам умов тримання засуджених, як зазначено вище, є необхідною базовою умовою, своєрідним дескриптором формування громадянської і національної ідентичності засуджених осіб, які перебувають в установах виконання покарань. Ефективність корекційних, просвітницьких і програм психологічної підтримки засуджених має суворо корелюватися із змістом і результатами діагностики ризиків вчинення повторних кримінальних правопорушень. Доцільним видається виділення

умови формування громадянської ідентичності в установах виконання покарань: забезпечення залежності організаційно-управлінських етапів соціально-виховної роботи в установі виконання покарань від результатів спостережень, діагностичних і корекційних заходів соціально-психологічної служби. Основоположним в реалізації цієї умови вважаємо чітке дотримання нормативних документів, які визначають дороговкази формування громадянської ідентичності [2; 4; 5; 8], відкрита активна громадянська позиція персоналу установ виконання покарань як взірць, творення традицій виховуючого простору за незаперечного визнання цінності історико-культурного і родинного досвіду, унікальності кожної людини.

У цій публікації ми послуговуємося баченням формування громадянської ідентичності у єдності когнітивно-змістовних (громадянство і характер взаємовідносин між громадянином і державою і між громадянами, сприйняття себе як українця, громадянина, осмислення міри дотримання основоположних прав людини і громадянина), емоційно-ціннісних (цінності державних символів, культури, мистецтва, державної мови, державні свята, визначні історичні дати, національні герої, цінність патріотизму) та діяльнісних (участь у громадському і суспільно-політичному житті країни, бажання і готовність протистояти асоціальним і протиправним діям, демонструвати відповідальність за прийняті рішення і їх наслідки) компонент [7]. Підтримуємо позицію науковців у тому, що «сформованою громадянська ідентичність може бути тоді, коли особистістю не тільки усвідомлюється її належність до держави, громадянином якої вона є за своїм статусом..., але й набувають ціннісної значущості всі атрибути державності, її символіка, а спільна з іншими співгромадянами «територія життя» сприймається як Батьківщина» [7, с. 9].

Відповідно до розділу 20 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань «виховні заходи із засудженими проводяться на підставі програм диференційованого виховного впливу в установлений розпорядком дня час у межах установи виконання покарань і спрямовані на формування та закріплення у засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законодавства та прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів» [9]. Зазначеними правилами унормовано демонстрацію художніх відео, навчальних, документальних і науково-популярних кінофільмів, які мають виховне значення, які мають позитивний вплив на закріплення процесу виправлення та ресоціалізації засуджених, користування бібліотечними фондами книг і періодики в установах виконання покарань, самодіяльні організації засуджених (гуртки, творчі об'єднання, спільноти, фізкультурно-оздоровчі заходи [9]. Звернімо увагу на те, що організація загальноосвітнього навчання, професійно-технічної освіти і професійного навчання засуджених на виробництві здійснюється відповідно чинного законодавства і передбачає системну виховну роботу як органічний елемент освітнього процесу [4; 5; 8]. Однак, зазначимо, що в установах виконання покарань особи, які відбувають покарання, мають уже сформований світогляд, ціннісні імперативи і сенси у тому числі й такі, що впливають на прояви громадянської ідентичності. Тому, на наш погляд, наступною умовою ефективної соціально-виховної роботи можна визначити: доцільність врахування в розробленні цільових і змістових аспектів соціально-виховної роботи методології ортобіотичного, катанестичного і проблемного підходів для формування емоційно стійкого члена суспільства, здатного вести здоровий спосіб життя, демон-

струвати риси усвідомленої громадянської ідентичності, формувати навколо себе безпечне життєве середовище. Акцентуємо увагу тут, що громадянська ідентичність відповідно до чинного Закону України тлумачиться як синтез національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання і громадянської освіти [5]. Відповідним чином, уважаємо, слід структурувати змістові компоненти соціально-виховної роботи в установах виконання покарань за умови реалізації першої визначеної умови. Таким чином результати і висновки діагностування ризиків повторного кримінального правопорушення визначають особливості соціально-виховної роботи і індивідуальне спрямування корекційної програми диференційованого впливу. З опорою на ризик-орієнтований і проблемний (феноменологічний) підходи працівник соціально-психологічної служби за участю ув'язненої особи, представників волонтерських, громадських, правозахисних і просвітницьких організацій розробляє так звану дорожню карту формування громадянської ідентичності особи з урахуванням комплексу проаналізованих особливостей (соціально-демографічних, вікових, індивідуальних, психологічних особливостей, середовищних чинників, рівня освіти і розвитку самосвідомості). Під час розроблення і практичного втілення такої дорожньої карти, уважаємо, цінним є звернення до ортобіотичного підходу, згідно з яким громадянська ідентичність формується як елемент розумної життєтворчості за правилами гігієни життя (гігієни різновидів спілкування і соціальних активностей, критичного мислення і узгодження особистісних і соціально значимих сенсів, гігієни харчування і збереження стану здоров'я дорослої людини), прийняття реальності і розумна адаптація за принципом моральної значущості користі і задоволення, вироблення оптимістичної конструктивної життєвої світогляд-

ної позиції, Катанестичний підхід в розробленні дорожньої карти формування громадянської ідентичності ув'язненої особи в установі виконання покарань передбачає визначення на основі результатів психологічного діагностування «вікна можливостей», тобто конкретизації коли, за допомогою яких інструментів і методів виховного впливу найповніше будуть реалізовані цілі і завдання національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання і громадянської освіти у змісті конкретної програми диференційованого впливу.

На превеликий жаль підхід (календарний, хронологічний), який до цього часу є традиційним для соціально-виховної роботи в установах виконання покарань, зазвичай є декларативним, свідчить лише про факт участі ув'язненої особи в тому чи іншому для нього організованому заході, що може не забезпечити формування громадянської компетентності. Тому такий підхід не є результативним, не враховує напрацювання соціальних, поведінкових, освітологічних наук, андрагогіки. Це не сприяє ефективності досягнення цілей формування громадянської ідентичності серед ув'язнених в установах виконання покарань. Зазначені підходи дають змогу спрямувати соціально-виховну роботу в установі виконання покарань на об'єктивацію цінностей особистої ефективності засудженого, що апріорного значення набуває для ресоціалізації і реінтеграції такої особи в суспільство. Доцільно для визначення ефективності соціально-виховної роботи в установі виконання покарань послуговуватися визначеними у статті 12 Закону України індикаторами ефективності реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності [2].

Наступна умова, вербалізована нами на основі вивчення практики соціально-виховної роботи в установах виконання покарань на прикладі

відкритих мережевих ресурсів [3; 6]: цілеспрямоване використання інтерактивних соціально орієнтованих технік, методів і прийомів взаємодії із засудженим в установі виконання покарань представників соціально-психологічної служби, фахівців – представників громадських, освітніх, культурних організацій і установ для провадження актуальних соціально зорієнтованих заходів. Ця умова передбачає культурну соціалізацію і формування досвіду усвідомленого і відповідального користування інформацією в соціальних мережах, медіа; менторський супровід індивідуальної роботи з формування громадянської компетентності, використання дозволеного спектру інтерактивних ресурсів і застосунків для здійснення неперервної громадянської освіти, підтримку і відтворення історико-культурних традицій у спільнотах, громаді; активність ув'язненої особи в підготовці і проведенні заходу як джерело вироблення громадянської і життєвої позиції. Серед актуальних заходів з виразним діяльним компонентом можна назвати: розроблення соціальної реклами, творчі ініціативи оздоблення приміщень, декорування у стилістиці українського декоративно-прикладного мистецтва, створення віртуального музею, експозиції героїв свого регіону, волонтерські акції «На варті добра», «Допоможи іншому», «Майданчик патріота»; довготривалі акції «Територія державної мови», «Від особистого щоденника до добрих справ». «Екологічні кейси».

Висновки. Отже, у контексті цифровізації і європеїзації усіх суспільно-правових відносин в Україні ефективність роботи соціально-виховної роботи для ресоціалізації засуджених в аспекті формування громадянської ідентичності на теперішній час залежить від умов: залежності організаційно-управлінських етапів соціально-виховної роботи в установі виконання покарань від результатів спостережень, діагностичних і корек-

ційних заходів соціально-психологічної служби; доцільності врахування в розробленні цільових і змістових аспектів соціально-виховної роботи методології ортобіотичного, катамнестичного і проблемного підходів для формування емоційно стійкого члена суспільства, здатного вести здоровий спосіб життя, демонструвати риси усвідомленої громадянської ідентичності, формувати навколо себе безпечне життєве середовище; цілеспрямованого використання інтерактивних соціально орієнтованих технік, методів і прийомів взаємодії із засудженим в установі виконання покарань представників соціально-психологічної служби, фахівців – представників громадських, освітніх, культурних організацій і установ для провадження актуальних соціально зорієнтованих заходів. У статті обґрунтовано доцільність зміни стратегії з декларативної на практично зорієнтовану. Це передбачає перспективу наукового і прикладного розроблення теми, зокрема реалізацію ініціатив менторського супроводу індивідуальної роботи з формування громадянської компетентності, використання дозволеного спектру інтерактивних ресурсів і застосунків для здійснення неперервної громадянської освіти, розширення способів участі громадськості, волонтерів у неперервному духовно-моральному, національному, громадянському вихованні з урахуванням вікових особливостей засуджених, рівня соціальної занедбаності і ризик-орієнтованого підходу. Особливої уваги потребує проблема громадянської і правової освіти військовополонених у контексті дотримання норм міжнародного гуманітарного права.

У статті досліджено питання нормативного забезпечення формування громадянської ідентичності в установах виконання покарань в Україні. Автором зосереджено увагу на проблемах, які актуалізовано через упродовження воєнного

стану в Україні. Проаналізовано виклики і способи їх вирішення щодо формування громадянської ідентичності засуджених в установах виконання покарань з урахуванням провідних тенденцій цифровізації суспільно-правових відносин. Автором зазначено про те, що ефективність роботи соціально-виховної роботи для ресоціалізації засуджених в аспекті громадянської ідентичності на теперішній час залежить від низки умов. У статті виокремлено умови: залежності організаційно-управлінських етапів соціально-виховної роботи в установі виконання покарань від результатів спостережень, діагностичних і корекційних заходів соціально-психологічної служби; доцільності врахування в розробленні цільових і змістових аспектів соціально-виховної роботи методології ортобіотичного, катамнестичного і проблемного підходів для формування емоційно стійкого члена суспільства, здатного вести здоровий спосіб життя, демонструвати риси усвідомленої громадянської ідентичності, формувати навколо себе безпечне життєве середовище; цілеспрямованого використання інтерактивних соціально орієнтованих технік, методів і прийомів взаємодії із засудженим в установі виконання покарань представників соціально-психологічної служби, фахівців – представників громадських, освітніх, культурних організацій і установ для провадження соціально зорієнтованих заходів. У статті обґрунтовано доцільність зміни стратегії з декларативної на практично зорієнтовану. Це передбачає розроблення і реалізацію ініціатив менторського супроводу індивідуальної роботи з формування громадянської компетентності, використання дозволеного спектру інтерактивних ресурсів і застосування для здійснення неперервної громадянської освіти, розширення

участі громадськості, волонтерів у духовно-моральному, національному, громадянському вихованні з урахуванням вікових особливостей засуджених, рівня соціальної занедбаності і ризик-орієнтованого підходу.

Ключові слова: установа виконання покарань, індивідуальна робота, соціально-виховна робота, громадянська стійкість, громадянська ідентичність, людяність.

Vorozhbit-Horbatiuk V.
Development of civic identity in penal institutions in Ukraine

The article examines the issue of regulatory support for the formation of civic identity in penal institutions in Ukraine.

The author focuses on the problems that have become actualized due to the introduction of martial law in Ukraine. Challenges and methods of solving them regarding the development of the civil identity of convicts in penal institutions are analyzed, taking into account the leading trends in the digitalization of social and legal relations. The author states that the effectiveness of social and educational work for the resocialization of convicts in the aspect of civil identity currently depends on a number of conditions. The article highlights the following conditions: the dependence of the organizational and managerial stages of social and educational work in the institution of execution of punishments on the results of observations, diagnostic and corrective measures of the social and psychological service; the expediency of taking into account in the development of target and substantive aspects of socio-educational work the methodology of orthobiotic, catamnestic and problem approaches for the formation of an emotionally stable member of society, capable of leading a healthy lifestyle, demonstrating the features of a conscious civic identity, forming a

safe living environment around him; purposeful use of interactive socially oriented techniques, methods and techniques of interaction with the convict in the institution of execution of punishments, representatives of the social and psychological service, specialists – representatives of public, educational, cultural organizations and institutions for the implementation of relevant socially oriented measures. The article substantiates the expediency of changing the strategy from declarative to practically oriented. This involves the development and implementation of mentoring initiatives for individual work on the formation of civic competence, the use of the permitted range of interactive resources and applications for the implementation of continuous civic education, the expansion of methods of participation of the public and volunteers in continuous spiritual, moral, national, and civic education, taking into account the age characteristics of convicts, level of social neglect and a risk-oriented approach.

Key words: penal institution, individual work, social and educational work, civil stability, civil identity, humanity.

Література

1. Ворожбит-Горбатюк В. В. Правоосвіта і соціально-виховна робота в установах виконання покарань у контексті реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Юридичний науковий електронний журнал. № 6. 2023. С. 437–440. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/102>
  2. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Документ 2834-IX, прийняття 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
  3. Західне міжрегіональне управління з питань виконання криміналь-
- них покарань Міністерства юстиції. Офіційна сторінка в соціальній мережі. 2024. URL: <https://www.facebook.com/ZMUMUpressservice/about?locale>
4. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Наказ МОН № 527 від 06.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n7>
  5. Національна стратегія у сфері прав людини. Документ 119/2021. Прийняття від 24.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>
  6. Північно-Східне міжрегіональне управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції. Офіційна сторінка в соціальній мережі. 2024. URL: <https://www.facebook.com/khadptspress/?locale=uk-UA>
  7. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві. Колективна монографія. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 296 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/politychni_182.pdf
  8. Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України від 30 червня 2021 р. № 673. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text>
  9. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Наказ Міністерства юстиції № 2823/5 від 28.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text>
  10. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Юстиція». Липень, 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf>
  11. Реалізація прав засуджених в суспільстві змін: науковий і прикладний дискурс : дайджест стенд. доп. наук.-метод. семінару у формі круглого столу онлайн, 04 квіт. 2023 р., м. Харків : електрон. наук. вид.; Нац. акад. прав. наук України; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України, Від. дослідж. проблем кримін.-виконав. права. Харків : Право, 2023. 48 с. URL: <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/08/85-1.pdf>

